

חידוש מצוות התכלת - ארכיאולוגיה או דמגוגיה

בירור הלכתי בענין החלון הקרוי "ארגמון קהה-קוצים" (מורקס)¹ שהתפרסם בשנים האחרונות כחלון שעליו דיברה תורה לצבוע מדמו התכלת²

תשובות ח"א (ס"ב) שהביא מ"ס ישועות מלכו (ס"ב) שכ' "כבר הוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנו התכלת".]

אשר על כן אכתוב המאמר בסדר הפוך משיטתם, שהוא הישר, קודם נביא את סימני חז"ל ונבדוק אם המורקס תואם אותם, ואח"כ נדון בראיותיהם מחז"ל ומחכמי האומות.

עוד אקדים דגם אם יתאים לכל סימני חז"ל מלבד אחד, א"כ ודאי שאינו מה שדברו בו, ואותו שדברו בו עדיין לא התגלה לעינינו, ולכן אף שאפשר לדחות חלק מהדברים⁶, אך מספיק שלא מתאים לדברי חז"ל בפרט אחד, בכדי לומר ב"ודאות" שאינו חלילון זה.

סימני החלון

ב) הנה חז"ל נתנו לנו סימנים, כדי שנדע מהו החלון עליו דברו. בגמ' במנחות (מד:): ת"ר חלון זהו (1) גופו דומה לים, [מראה גופו, רש"י. עיני כעין (התכלת) הים], [רמב"ם]. (2) ובריתו דומה לדג, [תבנית דיוקנו, רש"י. צורתו, רגמ"ה]. (3) ועולה אחד לשבעים שנה לפיכך דמיו יקרים. והרמב"ם (פ"ה"ב) הוסיף לנו עוד:⁷ (4) 'ודמו שחור כדיו'. (5) ובים המלח הוא מצוי. ונדון בהם אחד לאחר:

1. **גופו דומה לים.** הנה צבע הים הוא כחול כידוע, וצבע המורקס (כלו הקוניה שלו) הוא לבן בעצמותו, אך גדלותו עליו כמין אצות בצבע ירוק [ונראה כירוקת] ואי"ז דומה לים⁸.

2. **בריתו דומה לדג.** אמנם המורקס לא דומה לדג, ולכן כתבו (כל"ת עמ' שכו) שאין צורה מיוחדת לדגים, ואין כזה דבר צורת דג. אולם דבריהם תמוהים דא"כ למה כתבה זאת הברייתא, דבר שאינו¹⁰.

3. **ועולה אחת לע' שנה.** גם אם נניח שאין הכוונה לע' שנה ממש, וכמו שי"ג במסכת ציצית ל"ז שנים, מ"מ ודאי שאינו מצוי בקלות, אלא נדיר הוא. ועי' להגר"א הרצוג (עמ' 426) שכ' "ולא עוד אלא שאינו מתאים לסימן: עולה אחת לע' שנה אף לאחר שהנחו שהוא לאו דוקא". ואילו הארגמון מצוי לרוב, ובחוף הבונים (דח)¹¹ אפשר ללוקטו בקלות כאוסף פירות.

עוד כ' הגרי"א (שס) דחז"ל הסבירו את יוקרו מפני נדירותו, [ז"ל רש"י (מנחות מד:)] "לפיכך. שאינו עולה אלא אחת לע' שנה דמיו יקרי". אבל הפורפור יקר מפני שאין בכל חלון אלא כמות צבע מועטה מאד, כמ"ש חכמי וזון ורומי¹².

בשנים האחרונות ישנם שחידשו ללכת עם פתיל הצבוע בצבע תכלת מחלון הקרוי 'ארגמון קהה-קוצים' ואומרים שהוא שדיברה עליו תורה, על כן התחלתי לברר נושא זה, וללמוד את החומרים של המצדדים בעד, ואת דברי המפפיקים. במאמר זה נדון בעז"ה לאור סוגיות הגמרא ודברי רבותינו - האם השערה/קביעה זו נכונה³.

שיטת העבודה

א) ראשית יש לברר מהי הדרך שבה צריך לבדוק מהו חלון התכלת? והנה המחשד שהתכלת מורקס הוא חלון התכלת כתב בזה"ל (כלל תכלת, עמ' שכו) "כללו של דבר, לא ניקח את הברייתא לפי סברתנו בה כיסוד לסימני החלון אלא להיפך, אחר שנמצא את החלון בעז"ה בדרכי החקירה ההגיונית, נזכה אולי להבין דבר מה בדברי הברייתא"⁴.

במילים אחרות: "קודם נחליט מהו החלון, ואח"כ נסתדר עם הברייתא". או כמשלו של המגיד מדובנא קודם נירה את החץ ואח"כ נסמן סביבו את העיגולים (וע"ע במסגרת)⁵. הפוך בה והפוך בה דכולה בה, דאחרי שהחליטו שזהו החלון דוחקים הכל כדי שיתדר עם דבריהם. וכדלהלן.

זאת לעומת האדמו"ר מראדזין וצ"ל שקודם הוציא ספר מה צריך לחפש ע"פ דברי חז"ל, ואח"כ חיפש החלון. ואם לדבריו לא הסכימו רוב פוסקי הדור, ק"ו למי שעובד ב'שיטה' כזו.

עוד כ' בספר הנ"ל שכדי לעבוד בשיטה זו חייב להניח שתי הנחות א. שידועים לנו כל מיני החלזונות. ב. שלא נעלמו חלק מהמינים מזמן חז"ל.

אמנם ב' הנחות אלו לוקות בחסר. א. קשה להניח כדבר ודאי שידוע לנו כל מה שיש בים התיכון, דהא על פני היבשה שיותר קל לבדוק, עדיין מוצאים מדי פעם עוד מינים חדשים, וכ"ש בתוך הים. (ולפי הנחה זו היו מוצאים זה מכבר את עשרת השבטים...).

ב. ההנחה שלא נתעלמו מינים מזמן חז"ל, מתעלמת מדברי המדרש תנחומא ס"פ שלח "ועכשיו אין לנו תכלת לפי שכבר נגנו", והביאו להלכה הגר"א בבאורו לשו"ע (ס"ט ט"ק"ג). [ומד' הגר"א משמע שנגנו ממש ולא רק נשתכח, דמה צריך להביא מקור לזה שנשתכח מאתנו, הרי אנו רואים זאת]. ואף שאינו מוכרח שנגנו ממש ושלא יתגלה קודם באת משיח, מ"מ א"א להניח כדבר ברור שלא נעלמו מינים מסוימים מהים. [ועי' לגר"ש אלישיב בקובץ

¹ זהו שמו בעברית כיום, (כיון שצבעו ממנו ארגמן, ורק לפני כחצי יובל מצאו שיטה להפיק צבע כחול נקי) ושמו המדעי הוא 'מורקס טרונקולוס', וביוונית היו נקראים כלל החלזונות האלו 'פורפורה'. והשתמשתי בכל אלו השמות לסירוגין. יש לציין שיש ג' מיני מורקס שונים זה מזה בטבעם ובצורתם ובצבע שיוצא מהם, ואין להביא ראיה מאחד לשני.

² ודינם לצבוע בו צבע כחול נקי בלא שום גוון אחר, וחלק מהקושיות מתבססות ע"ז, אף שאי ה"ז מערבים בו סגול היו מתורצות. (ובעי' קושיות אחרות).

³ ואף שבחלק מהפרסומים מביאים דבריהם ומדיוקים הן בטבעו והן בדברי חז"ל, (ולכן כמעט שאין ב' פרסומים המסכימים זה לזה בכל הפרטים), הבאתי דבריהם בידיעת טבעו, מסברת "מדולל ידיה משתלים". (פסחים כח). וכשראיתי סתירות ביניהם בטבעו, בד"כ הלכתי אחר הרוב. ברם זכור לטוב הרב בורשטיין מח"ס 'התכלת', דניכר דדבריו מדויקים והביא מקור כל דבר בדיוק, ועליו סמכתי ביותר. ובסופו אסף את כל כתבי הרב הרצוג בעברית בנושא התכלת. וכשצינתי לד' הרב הרצוג כוונתי לזה.

⁴ ומה שהביא מד' הרמח"ל שלפעמים חז"ל העלימו הענין ולא פירשוהו לנו. הוא דוקא בדברי אגדה, אך כאן הוא הלכה ופסקם הרמב"ם ג"כ.

⁵ ואף ספרים אחרים שלא כתבו כן, סדר דבריהם הוא קודם הראיות המדעיות, ורק אח"כ אין מסתדר עם דברי חז"ל הקדושים. והוא כמו שכתבתי. וודאי שאין כוונתי על כולם, ובפרט לא על הת"ח שנמשכו אחריהם. ואין כוונתי לגנותם ח"ו, דהנני יודעם שהם יר"ש מרבים וכוונתם לש"ש (ובכללם המחבר הנ"ל), אלא שחיבתם הגדולה למצוא, לענ"ד הינה כאהבה מקלקלת את השורה.

⁶ חז"ל הישועות מלכו (ס"ב) 'הנה הוא רק סברא בעלמא, הן מצד שזה הדג נמצא בכל שנה, בחדשה ימצאנו. והן מצד המקום כי נמצא גם בימים אחרים. והגם שהרב שיח' ת' זאת, אינו אלא סברא בעלמא'. הרי שסובר שמה שמתאים לד' חז"ל רק אחר תירוצים שאינם מוכרחים מצד עצמם, הוא סברא בעלמא. וכמ"ש (ב"ב קלה) 'ואנן אשינוי ניקום ונסמוך'. ועי' במסגרת.

⁷ אמנם רש"י (חולין פט.) כ' ומראית דמו דומה לים. ואי כוונתו על דמו כמות שהוא, ולא אחר שצובעין בו, גם זה לא אתי שפיר עם הארגמן. אמנם אפשר שכוונתו על מה שצובעין מדמו, דאל"כ למה היסר העיקר שרואים את הציצית בצבע תכלת ונזכרים בכסא הכבוד.

⁸ ומה שטענו שגם ירוק נחשב דומה לים, ע"פ הירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) שהביאו התוס' בסוכה (לא): 'יש דומה לעשבים ועשבים לרקיע' הרי שעשבים ג"כ נחשבים דומים לים. זה אינו דהא כ' התוס' שם דלד' הבבלי התכלת הוא אירנד"א (בלויא) מהא דכ' תכלת דומה לים, אלא שהיר' ס"ל דהוא ירוק (גרין) דדימהו לים. ולשיטתם מה הראיה ההבבלי חולק על היר' הא גם ירוק דומה לים? הרי שהבינו התוס' שלד' הבבלי ירוק אינו נחשב דומה לים. ועוד,

4. דמו שחור כדיו. דם הארגמון הוא בצבע סגול¹³ [המורכב מצבען כחול וצבען אדום]. ואינו מתאים לומר עליו שחור. ומ"ש שכוונת הרמב"ם שאחר שמתייבש מתכהה הרבה ע"י קיבוצו הרבה יחד. מלבד שהוא דוחק¹⁴, אינו מעלה ארוכה דהרמב"ם כתב 'כדיו' לאפוקי שאר צבעים כהים, ודם הארגמון גם אחר שמתייבש אינו 'כדיו'. (עי' תמונת בתכלת).

5. מצוי בים המלח. אכן תואם למורקס, שכך קורא הרמב"ם לים התיכון מפני שמימיו מלוחים.

העולה מן הדברים עד כאן שמהסימנים הנזכרים היחיד שמתאים בלא דחוקים הוא שמצוי בים המלח.

גמרא נוספת בענין החלזון¹⁵ היא בשבת (ע"ה): ת"ר הצד חלזון והפוצעו חייב ב' וכו', אפי' תימא בשפצעו חי, מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. והא אביי ורבא דאמרי תרוויהו מודה ר"ש בפס"ר ולא ימות כו'. שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה, טפי נחא ליה, כי היכי דליציל ציבעיה. [ובערוך גרס דליציל ציבעיה]. ע"ש.

ופרש"י "הפוצעו. דוחקו בידיו שיצא דמו". ע"כ. ואילו במורקס אינו בידו אלא בפטיש וכדו'. וע' אגלי טל (ד"ט טו ה) ש"כ שבדווקא כ' רש"י בידיו, דבפטיש וכדו' לא חייב משום דש. כיון שאינו מובלע בגופו אלא כנוס יחד ורק מסיר מעליו הכיסוי¹⁶. ע"ש. ולפי דבריו במורקס אין חיוב משום דש.

ועוד דהתוס' כ' דהא דהצד אינו חייב משום נטילת נשמה, כמו השולח דג מן הים. דשמוא דרכו לפרכס ולקרב מיתתו. ובמורקס זה לא שייך כלל דהא המורקס לא יכול כלל לפרכס¹⁷.

ועוד דאין פשוט דחייב בארגמון משום צד, כיון דעומד במקומו ולא עבד לרבויו (חותם של זב עמ' 45)¹⁸. [ועי' בס' מאור השבת (ח"א מכתב ג) מהגרש"א דאין חיוב צידה בצב, וכן בשש"כ (מהר"ק פס"ז הע' קס), וכ"כ הגר"ש וואזנר זצ"ל בקובץ מבית לוי ח"ו]. וכ"כ בשש"כ (שם סוף מה) גבי נמלה, בשם הגרש"א שאין בה איסור צידה (וכ"ש חיוב דאור). והביא כן מתור"ד (הגהת יא) ש"כ במפורש שאין חיוב צידה בשביל. ע"ש. וכ' דאע"ג שמתחבאת בדרך כלל, כיון שהטיחא היא רק למוצאה ולא לתופסה, אין בה צידה. וה"ה כאן¹⁹.

אמנם רבינו ירוחם (תתי יב פ:) ס"ל שגם בתולעים חייב משום צד, וכ"מ ברש"י שעליו הק' התור"ד מסבירא זו. ע"ש. וכ"כ בחוט השני (צד ס"ק ק) דיש חיוב צידה בזה. וכ"כ בארחות שבת (עמ' חב) בשם הגריש"א לאסור. ובקובץ בנתיבות ההלכה (קובץ לו עמ' 425) כ' הרב יחזקאל פיינהנדרל משם הגר"ש דהוא רק דרבנן. ומ"מ מפלוגתא לא נפיק, ולשיטת התור"ד ודעימה לא יכול להיות שהוא החלזון שדיברו עליו חז"ל.

גדולו אילך ואילך כ' וצומח הוא שאינו זז ממקומו אלא שרשו נעוץ ותקוע בקרקעית הים ואחת לע' שנה נעקר משם ועולה מן המים ואין בו ננועה כלל כו'. ע"כ. וזה ודאי לא שייך בחלזון המורקס, (ודבריו מתאימים לאלמוגים שידוע שהם גם צומחים וגם מתנועעים מצד עצמם, וכד' הרמ"ע כ' גם הראב"ד בפ"י לס' צידה. ולפ"ז תובן הסתירה ברש"י בדמנחות כתב דעולה מן הארץ ובחולין פט ע"א כ' מן הים. דעולה מקרקעית הים והיינו הארץ והיינו עולה מן הים. אך בלא"כ ה' הקרב"נ ביצה פ"ג ס"ק ה' דט"ס ברש"י וצ"ל על הארץ).

¹³ כשהוא בגוף החלזון הוא שקוף וכשיצא ממנו הופך צבעו עד שניה סגול, ולא חשבתי את זה שהוא שקוף לקושיא אף שיש שהקשו מזה, דאפשר דכוונת הר"מ לאחר שיצא דמו. וכן הקשו מהא שלא צובעים מהדם ממש אלא מנזל אחר הנמצא בגופו, אמנם לענ"ד גם זה נקרא בלשון חז"ל דם.

¹⁴ ועי' זיו משנה (פ"ב ה"ח) ש"כ דהדם בעצמו שחור ורק ע"י סממנים משתנה לתכלת. וכ' שכן הוא גם בקלא אילן שרק ע"י סממנים נהיה בצבע תכלת.

¹⁵ אמנם עי' להגרי"ה הרצוג (עמ' 426) ש"כ שאפשר שהג"מ מדברת בחלזון הארגמן ולא בחלזון התכלת. (ומלבד שלמש"כ בכמה מפרסומיהם שהארגמן היה מכנימה ולא מחלזון. א"א לומר כן 'ומדויל ידיהו משתלמי'). עי' ר' גאון שמסביר דמיירי בחלזון התכלת.

¹⁶ וכ' דלא דמי למ"ש גבי זיתים וענבים דמפקד פקיד וחייב על סחיתם. דהתם היינו בדוחק המשקה כדי שיצא ועושה מעשה בגוף המשקה, משא"כ כאן שאינו עושה מעשה אלא בכיסוי. וע"ש ש"כ דכן הוא דעת הרמב"ם.

¹⁷ ואע"ג דכתבו התוס' 'שמא' מ"מ קושייתם מכריחה זאת, ואין לתרץ דכיון דיכול להיות כשבע שבועות מחוץ למים, (כ"כ פלינים. התכלת עמ' 248), פטור. זה אינו דיוקן דסופו למות מחוץ למים, חייב. וכ"כ ש"ת מהרש"ם ח"ה ס' לה. וע"ש שהאר"י בלאר ד' התוס' (אמנם היה אפשר לתרץ דהחלזון יכול להיות מחוץ למים ללא שיעור, אך א"ז מתאים לארגמון). אמנם הריטב"א תי' דהכניסו לכלי מלא מים.

ועוד דבד"ה וליחייב כתבו 'וה'ג' ש' תיקון קצת שאינו מפרסם לכאן ולכאן ונוח לטול ממנו דם'. ולא כ' שמא, הרי שמא ש"כ בד"ה הקודם 'שמא', היינו רק על הא שמקרב מיתתו ע"י פרכוסו, אבל הא שמפרסם היה לתוס' ודאי. וכ"כ התוס' רא"ש שם.

¹⁸ ומה שכתבו הדירוש' כ' דאינו חייב משום צידה. מלבד דאין אזלינן אחר הבבלי, הא המפרשים הסבירו סיבות אחרות למה אין צידה בחלזון (או בכל דבר), ולא משום דנצוד ועומד.

¹⁹ ואין לומר דכיון דצריך טירחא יתירה או מצודה הוי צידה כדאמרו 'כל שאומר הבא מצודה ונצודנך'. דהתם היינו להגדיר אם הוא ניצוד אם לאו, אבל אם הוא ניצוד ועומד גם אם צריך

ועוד ש"כ אריסטו (התכלת עמ' 250) שאם מות הפורפור קודם הריסוק, מוציא את החומר הצבוע [והולך לאיבוד]. והוא לא כד' הגמ' דרק לא יהא צלול אבל לא נאבד. ולר' יוחנן מיירי בפצעו מות, והרי כבר הוציא את הצבע. אמנם פליניוס (עמ' 248) כ' שמיטה אישית היתה מקלקלת את הצבע, ולכן היו מומיתים במכה. וגם זה אינו ממש כד' הגמ'²⁰. ודו"ק.

ועוד דהא כ' התוס' (ר"ה הצד חלזון) 'למאן דמוקי לה בשפצעו חי אתי שפיר הא דנקט הצד חלזון, דדרך לפוצעו מיד אחר צידה כל זמן שהוא חי. הרי שהבינו התוס' דאין החלזון יכול להיות הרבה זמן מחוץ למים (ולכאן מתאים לד' הרמב"ם והוא דג), שלכן דרך לפוצעו מיד, כדי שלא ימות קודם הפציעה, ולא יהא דמו צלול. וכמו שכתבו בפירוש לקמיה (דף ע"ד. ד"ה שהחי) 'ואומר ר"י דמשמשן גמרינן שלא היו נושאין דבר חי, שהתחשים והאילים היו הולכים ברגליהם, והחלזון מיד היו פוצעין אותו טרם ימות, דכמה דאית ביה נשמה טפי נחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה. ע"כ. ואילו הארגמון יכול להיות זמן רב מחוץ למים, כמו שהבאנו לעיל (בהערה 17).

אחר ראותך כל זאת יובנו היטב דברי הרב הרצוג על המורקס (התכלת עמ' 423) "על יסוד כל האמור למעלה לצדד בשביל המורקס-טרונוקולוס", [מראיות מדעיות למיניהם] דימה הקורא הבבלי-תלמודי למצוא חזק להשערה ההיא במקורות התלמודיים, אבל עתיד הוא לאכזבה מפתיעה"²¹.

סימני ה"קלא אילן"

ג) מעתה יש לנו לדון האם המורקס הוא ה"קלא אילן": סימן אחד מצניו בקלא אילן, והוא שאינו יורד ע"י צפון (ב"ק צג:). שהגמ' אומרת שצבע יכול לעבור ע"י צפון, אבל קלא אילן לא. לעומת זאת בתכלת כ' התוס' (ובחיים צה. ד"ה דהא) 'אבל מעיל דכהן גדול אינו יכול לכבסו ע"י צפון משום דאמרין במסכת נדה דאפי' צבע נמי מעבר'²². (ואף שהי"ש בב"ק צג: כ' דכ"ש תכלת, ודאי דעדיפי לו דברי התוס' שהם ראשונים).

וענינו הרואות שמכבסים הציציות הצבועות בארגמון במכונת כביסה כרגיל, ואין צבעם יורד. וחומרי הכביסה שמושמשים היום יותר חזקים מצפון, שתרגמו רש"י שם 'שבון' בלע"ז והשתמשו בו כל הדורות²³, וג"כ מעורב בהם 'סבון', וא"כ הרי לנו שהוא קלא אילן, שהוא הצבע היחיד שלא יורד בצפון, דמזה היה פשוט לתוס' דתכלת יורד.

ומה שטוענים (על קושיית אחרות)²⁴ שאולי הוא בגלל ההבדל בשיטת הצביעה מומן חז"ל, לא יועיל כאן, דכיון שמצניו שגם בזמן חז"ל הקלא אילן לא ירד, א"כ אי"ז בגלל שיטת הצביעה, אא"כ יוכיחו אחרת, [מה שלא מסתבר כלל, דהא הרכבו הכימי שווה בדיוק להרכב הכימי של האינדיגו. ועוד דהא כ' (חותם ש"ז עמ' 7) דגם בזמן קדום היה הפורפור ידוע כצבע היחיד שיותר חזק מקלא אילן]²⁵.

מצודה, אינה בשביל לצודו דהוא ניצוד ועומד, אלא בשביל לקרבו אל האדם. הגע עצמך צב הנמצא בבור עמוק וצר שאינו יכול לזוז בו כלל, וכדי להעלותו צריך מצודה, וכי יתחייב משום צד?

²⁰ דמשמע דכמה שיש יותר חיות עדיף, אך בארגמון אחר שהתחיל לפוצעו עדיף לו שימות מיד. ועי' רש"י ודו"ק.

²¹ ומפני כן העדיף את הינטינה, אף שלא מצאו עדיין איך להוציא ממנה צבע מתקיים כלל. ואין להקשות ממ"ש הרמב"ם (פ"ב ה"א) צביעה ידועה שעומדת ביפיה ולא תשתנה. דהיינו שלא תשתנה מפעמי הזמן וכדו', ולא ע"י חומרים. וכמ"ש האדמו"ר מראדזין. (וכן מוכח בהל' ה' ש"כ דאע"ג שהשתנה ע"י הבדיקה הראשונה, יש אפשרות שהוא תכלת וכשר, הרי שגם תכלת יכול להשתנות ע"י חומרים), ועוד דצפון לא משנה אלא מוריד לגמרי. [ועי' ברכת הזבח ע"ד התוס' הנ"ל, ש"כ ד' הרמב"ם].

²² ואם בשיין זה תפקפק שאולי אין כוונת רש"י לחומר הקרוי היום סבון (כל' החומר הכימי הנקרא סבון, כמו 'סבון ללא סבון' שהוא ללא החומר הכימי 'סבון'). א"כ כ"ש שיש לך לפקפק בשיין הפורפורה שלא היה מוכר דורות רבים, וכל דאיתם מחכמי האומות נפלה, וגם חלק מראיותיהם מחז"ל.

²³ שהק' דאי התרככות הכימית של שניהם שווה, איך יכלו להבחין ביניהם ע"י בדיקה, ותי' בזמן חז"ל לא ידעו להפריד היטב בין צבען הארגמן (ברומן) לצבען הכחול.

וק' דאי נשארו צחצוחים של ארגמן א"כ הצבע שונה, וא"כ מה שעושים היום אינו גוון התכלת שדברה תורה, אמנם איני בקי בזה לומר דודאי משתנה הצבע ע"ז.

עוד ק' דאי בתכלת היה עוד צבען חוץ מאינדיגו ובקלא אילן לא, איך הקלא אילן איפריד חזותיה והתכלת לא, איפאכא מסתברא דב' צבענים נפרדים יותר, ואין לומר דהברומ חזק את האינדיגו. א. דהוא צבען ולא חומר מחזק, ב. דהאינדיגו הוא צבען חזק ביותר אף יותר מהברומ. וגם בזה כיון שאיני כימאי איני אומר מודאי. (אמנם הא קשיא לי דהא טוענים בכל תוקף דע"י אור השמש יוצא צבען הארגמן מדמו, וא"כ וכי בזמן חז"ל השמש היתה פחות משוכללת מהיום).

ועוד דכ' בס' התכלת (עמ' 303) דבקלא אילן הטבעי יש ג"כ צבען אדום הנקרא 'אינדיובין' ברמות משתנות עד 15%. וא"כ עדיין א"א להבדיל ביניהם. (אמנם אפשר שבקלא אילן ג"כ היה מעורב אדום ולכן איפריד חזותיה, אך א"כ לא היה התכלת כחול נקי דהא דומה לקלא אילן).

²⁵ אמנם ליבי מפקפק בזה דא"כ שהפורפור יותר חזק, יש הרבה צבעונין דלא יורדים בצפון,

בענין קלא אילן

ד' יש שטענען שמלשון 'קלא אילן' מוכח שהוא ממיני הצמחים אמנם בביאור מילת 'קלא אילן', כ' התפא", קלא הוא גוש כמו 'שקל קלא פתק ביה' (ר"ה כה), ואילן הוא שם הצבע אינדיגא בל"א, כ"כ נמוק"י (ר"פ איזהו נשך).

מה שטוענים שמשמע בחז"ל שאין עוד צבע בגוון התכלת חוץ מקלא אילן שתרגמו הערוך אינדיקו (אידיעו)²⁶. וא"כ הארגמון שאינו קלא אילן ודומה לו בצבעו הוא חלוון התכלת.

אינו נכון, דהרי הרמב"ם (פ"ב ה"א) כ' "אע"פ שהוא עין הרקיע כגון שצבעו באסטיס [או בשחור (פי' פחמים, כס"מ פ"ד מגירושין)] או בשאר המשחירין, ה"ז פסול לציצית". הרי שאפשר גם בשאר משחירין. וכן איתא בספרי ס"פ שלח 'שמא תאמר הריני נתן בו צבעונין וקלא אילן וכי מודיע'. (ואם נפרש שסתן הצבעונין עם הקלא אילן, כ"ש דיקשה דא"כ יוצא להתכלת לא שווה בצבעו לקלא אילן, שלכן נתן צבעונין, והם עושין באותו צבע). ועוד דבזמנם לא ידעו להפיק מהארגמון כחול אלא אדום וסגול. (כמ"י געזעניוס הביא התפא"י שצבעו ממנו כעין סגול). ועוד דאפשר דגם זה כלול בקלא אילן. [וז"ל הכס"מ (פ"ב ה"ח) "קלא אילן, והוא צבע תכלת בשאר צבעים שלא בדם חלוון"]. ושמו קלא אילן אינו מוכיח שהיה דוקא מצמח, דהא יש חיה הנקראת בגמ' (שבת כה) תלא אילן. דהוא שם הצבע כמ"ש הנימוק". וכ"כ יוסיפון דהתחש כצבע השמים, ותלא אילן הוא כתחש כמבואר בגמ'.

ומה שטוענים דאם יש ב' חלזונות שאפשר להוציא מהם תכלת, למה לא לימודנו חז"ל לזהר בזה. אינה קושיה כלל דהא נתנו לנו סימנים בחלוון התכלת, שאינם קיימים בחלוון זה.

ביאור מילת 'פורפורה'

ה' אקדים שמאד קשה להביא ראיות מלשונות קדומים, ובפרט לשונות אחרות שבלא"ה קשה לתרגם מדוייק (וראה לדבר, פיה"מ להרמב"ם). והרבה פעמים מילה אחת משמשת בכמה משמעויות, (כגון ג'יפ' שמשמעותו הוא סוג רכב, אך בפרטות חברה מסוימת, וכהה רבות). וכן מילת פורפור משמשת בכמה משמעויות, וכמו שיתבאר.

אחת הראיות שמביאים היא דחלוון זה נקרא ביוונית 'פורפורה', וטוענים שבחז"ל מציאנו שקראו לתכלת ג"כ פורפורה. וא"כ הרי לנו שהפורפורה הוא התכלת.

אמנם לענ"ד לא קראו חז"ל לתכלת פורפירא. אלא פורפירא פירושו בלשון חז"ל 'בגד מלכות', שנקראו כך כיון שבגדי מלכות צבעו בצבע ארגמן מפורפירא. [עי' התכלת (עמ' 250) מד' אריסטו כ"ז נכון לגבי הפורפור, חלוון הארגמן רואים שהפורפור אינו תכלת אלא ארגמן]. ועי' מדרש הגדול (במדבר ד ה) 'מה מלך פורפירא שלו תכלת'. ואם פורפורה פירושו תכלת מה צריך לומר שהתכלת הוא תכלת.

דהא מהפורפורה היו כמה מיני צבעים כסגול ואדום, ואף היש"ש לא כ' אלא תכלת חוץ מקלא אילן, וכ' 'לאפוקי שאר צבעונין', וכ"ש לד' התוס'.

²⁶ אמנם הריטב"א ברכות ט: כ' דכרתי הוא אינדי, וכ"כ תר"י שם בשם הערוך (אמנם אצלנו בערוך א' כפרש"י דכרתן היינו ירוק ככרישה פור"ו בל"א) וכן הביאו תוס' חולין מז: דברי הערוך וכן נדראה דהיינו אינדי"י בלע"ז. ע"ש. וז"ל תורא"ש סוכה לא: 'בין תכלת לכרת, משמע שהיא צבע הדומה לאינדי **משמע משונה מתכלת** כו', תכלת דומה לים וים דומה לרקיע והו **כעין** צבע שקורין אינדי', [וא"כ מה שכ' בפיה"מ (שביעית ז א) על איסטיס, שצובעין בו תכלת, לא דוקא תכלת של ציצית אלא צבע דומה לו, וכ"כ בפ"י למגילה פ"ג צבע **כדמות** תכלת. ועי' רע"ב (כלאים ב ה) איסטיס הוא שצובעין בו **כמין** תכלת, וקורין לו בערב ניל" ובלע"ז אינדיק"ו. ור"מ פ' אסטיס היא הניליגה והוא אינדי בלע"ז שצובעין בו תכלת. אמנם ראיתי שמביאים מהר"ק אפאה, שדברים אלו אינם מגוף התרגום אלא הוספה].

והרי במשנה מפורש שאפשר להבחין בראיה בעלמא בין תכלת לכרת, וא"כ אינו קלא אילן, או דיש ב' סוגי אינדי, או דהוי מוסיפין עוד סמנים כדי שידמה לתכלת, [ומה שמביאים מהר"מ שכ' באיסטיס או בשאר המשחירין, משמע שלאיסטיס א"צ להוסיף סממנים, אינו מוכרח ואולי לא מוסיפים שאר משחירים אך מוסיפים סממנים אחרים, ועוד דאפשר שכ' על שם עיקר הצבע]. וכל א' מאפשרויות אלו פורכת שיטתם. [אמנם יש אפשרות דבכרתי מערבין עוד סממנים ובקלא אילן לא, אך מאי אולמיה האי מהאי? [ואין חילוק בין אינדי"י לאינדיק"ו, עי' נמוק"י ריש איזהו נשך 'קלא, אבן ויש הרבה בלשון חכמים, אילן אינדי"י בלע"ז וכן פי' בערוך אינדיק"י]

ועוד דכ' בהתכלת (עמ' 303) שגם האינדיגו אינו נתן גוון אחיד, אלא משתנה ע"פ שיטת הצביעה. ובעמ' 71 כ' דיש ג' צמחים שהיוו מקור לאינדיגו. וא"כ עדיין איננו יודעים הגוון המדוייק.

[ובזה סרה תמיתה הגריא"ה הרצוג צ"ל (עמ' 401) למה אף אחד מאלה שעסקו בגוון התכלת לא הביא ראיה מכך שהוא שווה לקלא אילן שפתרו הערוך אינדיגו. דיש סתירה לזה בשם הערוך עצמו].

²⁷ ומזה ק"ו עמ"ש בקוב"ל להבדיל בין תכלת לארגמן [טייטלבוים] עמ' ה' שא"א לקרוא לבגד כלשהו פורפורה אם לא נעשה מפורפור. וכאן מיידי בלבשו שהוא רוחני ואיך קראוהו פורפורה. [אמנם היה אפ"ל דהיינו בחי' ארגמן שהוא אדום, אך בעמ' ו' כ' שארגמן היה נעשה מכנימה ולא מפורפורה. "ומדיל ידיה משתלים".

²⁸ בפרק פסוקים ח-יא, כשמוזכר לבוש מלכות תרגמו בתרגום ותרגום שני, לבוש ארגוא.

ועי' תיקוני זוהר (פה) 'ושכינתא נטלא פורפירא מאשא סומקא'. וז"ל זוהר"ק פר' שמות (ה): 'ואינון יהבין ליה חד פורפירא סומקא למעבד נוקמין'²⁷. ועי' ויק"ר (אמור כח) 'אמר המן למרדכי לבוש הדין פורפירא, והרי שם התרגומים כ' דהוא לבוש **ארגמן**'.²⁸ והעין יוסף והמתנות כהונה שם פי' פורפירא - לבוש מלכות. ועי' רד"ל ריש איכה שפי' פורפורה, צבוע ומוצייר בארגמן. וכ"כ במעם לועז סוף אסתר בגדולת מרדכי, שהוא ארגמן.

מה שהביאו מהרמב"ן פר' תצוה 'והתכלת, גם היום לא ירים איש ידו ללבוש חוץ ממלך גוים'. וידוע שמלכי רומי לבשו פורפור. אינו מוכרח. א. דאפשר דהרמב"ן סובר דבבגדי כהונה א"צ תכלת מחלוון, וכמו שכתבו בדעת הרמב"ם, (עי' במפרשים פ"ב ה"א מציעת, ופ"ח ה"ג מכלי המקדש, ותפא"י בהקד' לס' מועד). ב. דהא הרמב"ן לא ראה מה שלבש מלך רומי דלא היה ברומי, וא"כ אין להביא מזה ראיה²⁹. ג. אפשר שכונת הרמב"ן על גוון הצבע ולא על החומר הצבוע.

ומה שהביאו מהראב"ה (ברכות ס" כה) שהביא ירושלמי על המשנה בין תכלת לכרת, 'בין פורפירין ובין פריפינין'. הנה כ' 'והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירא ויש דומה לו קצת, הרי שהכיר מעיל זה וא"כ למה לא הטיל זה בטליתו? ולמה לא מביא דיני התכלת בהלכות ציצית? אלא שכונתו או על הגוון בלבד או שמה שכ' 'והוא פורפורה' היינו על הכרת, שהרי זה מה שבא להסביר שהוא צבע הנקרא כרת, ולא כרישה כפרש"י. ע"ש.

עוד אמר לי ידידי הר"ר מ"מ הי"ו, דכיוון דכך נקראו בגדים חשובים כמ"ש, אפשר שקראו בלשונם פורפורה גם למעיל הצבוע בקלא אילן שצבעו כתכלת, אחר שלא היה להם תכלת, וזה היה בגד חשוב. (ועי' תוס' ביצה מז. שקראו לכתם מעיל 'פורפינוש'. הרי שאין הכרח שנקרא פורפור על שם צבע מסוים).

ועי' בהע"ה המו"ל לראב"ה (והצאת מקיצי תרדמים) שפי' שפורפור הוא צבע אדום ובגד צבוע בצבע זה, (וכנ"ר שהביט שכונתו היא שזה אותו הבדל כמו בין תכלת לכרת). והביאו שבתרגום השבעים תרגמו את המילה ארגמן -³⁰purpura. הרי שהפורפור הוא הארגמן ולא התכלת.

יחסם ההלכתי לארכיאולוגיה

ו) מקוצר המקום לא נתייחס כאן לראיות מארכיאולוגיה, (ועי' במאמר המקורי בעצם הראיות), אך נכתוב מה יחסנו אל ראיותיהם בכללות. חכמי התורה מאז לא התייחסו לארכיאולוגים כברי סמכא, ולא מפני שא"א להביא ראיות מהמציאות, אלא שאין אנו מאמינים להם שזו המציאות³¹. דוגמא לדבר מצינו בגמ' בבכורות (ה): א"ל קיסר לר' יהושע ב"ח, נחש לכמה מעבר ומוליד כו' והא סבי דבי אתונא ארבעינהו ואוליד לתלת, הנהו מעברי הוו מעיקרא כו' והא משמשי שמושי, אינהו נמי משמשי כאדם. והא חכימי אינהו, [סבי אתונה וירדו לעמקו של דבר. ע"פ רש"י] אגן חכימי מינן. ופי' ר' גרשום אגן חכימי מונייהו, ואגן ידעינן לכל מילתא שפיר מונייהו. פי' לפירושו, דהקיסר

ורק בפ"ח פס' טו שכתוב לבוש מלכות תכלת, תרגמו לבוש תכלא.

ומ"ש מד' פדר"א ס"פ נ' אף מרדכי לבש פורפירא', מלבד שפי' בגד מלכות בכללות, הנה מרדכי לבש גם ארגמן מפורש בפס'.

²⁹ פי' דהא הם לבשו בצבע סגול כמ"ש געזעניוס, הביאו התפא"י בקופת הרוכלין, ואולי המגידים לרמב"ן סברו שהוא התכלת, וא"כ הרי שהתכלת הוא סגול ולא כמו שעושים.

³⁰ יש לציין שבאנגלית purple הוא סגול כהה שהוא מה שצבעו מחלוון זה שזהו צבע דמו.

ועי' במקור חיים לבעל החו"י (ס' ח) שכ' דדם התכלת **אינו בל"א, אלא פורפור** מדם דג הנקרא פורפור. הרי דפורפור אינו כחול. והם לוקחים את דבריו לחצאין, רק לענין החלוון ולא לענין הצבע. [נכוןנו לצבע הסופי כשהוא בציצית, שהרי כתב זאת כדי שנדע צבע התכלת ומהו פירוש "משיכיד בין תכלת ללבן"].

ומה שאומרים שהחו"י אמר כן מפני שכ"כ היה פשוט לו שזהו החלוון האמיתי, וכיון שידע שדמו אינו כחול אמר שכן הוא גם צבע התכלת, נגד כל הראשונים ומסורת עמ"י (חותם ש"ז עמ' 8), מלבד שהוא זלזול גדול בחו"י לומר שהעדיף ד' אוה"ע על חכמי ישראל. [ובאמת סמך לדבריו יש בזוה"ק (שמות קטט): דבתכלת יש צבע אדום]. הנה זה ראיה נגדם בתרתי דרואים דגם החו"י ידע דלא צבעו ממנו כחול אלא פורפור ודהיינו סגול. ואכמ"ל.

ועוד עי' בקופת הרוכלים לתפא"י (כללי בגדי כהונה) שכתב 'וכע"ז כ' געזעניוס שהתכלת נעשה מדם ממשעל, הנקראת (פורפור שנעקע) כו'. עכ"ל. והרב הרצוג (עמ' 419) כותב שגזעניוס החליט שהוא ממיני ה'הליקס' מין הנקרא 'הליקס ינטינה'. הרי שהתפא"י קרא לחלוון שאינו נחשב אצלנו ממיני הפורפורה, 'פורפור'. וכנ"ר בלשונם קראו לכל חלזונות הים הצובעים 'פורפור', וא"כ גם בד' החו"י י"ל דכוונתו רק שהוא מחלזונות הים ולא דוקא ממה שנקרא אצל היוונים והיום פורפור.

³¹ ועי' שו"ת חת"ס (י"ד סי' קנח) בנידון האמנת הרופאים אפי' יהודים והביא מהטור (סי' קפז) שבעל התרומה מגמגם בדבר אי להאמין להם, ואינו דומה ליה"כ, דשם היינו דעושים ספק, וספק נפשות להקל. וכל דאף הריצב"א שהביא הב"י, לא התיר אלא אחר שריפא פעם א' אבל אם לא ניסה עדיין, לא שמענו. ע"ש. ואם כך לגבי הרפואה דהיא חכמה יותר מבוססת ואמיתית, ק"ו על ארכיאולוגיה דכולה כהררים ההלויים בהשערה. וק"ל.

ועי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' פג) שאף בדבר שאינו נוגד לדברי רבותינו, כתב על דברי המדענים 'ולא באתי לקבוע אם עדותן נכון או לא, דודאי פיהם דיבר שוא ושכיח טעותא גבייהו'. ע"כ.

חשב דאע"ג דריב"ח חכם, היינו בחכמה מסויימת, אבל בחכמה שחכמי
אתונה עוסקים בה, הם יודעים יותר ממנו, וא"ל ר"י לא כי אלא אף בזה אנן
עדיף, והוא מפני שהם יודעים ע"פ ניסיונות, אך לא חושבים על כל הסיבות
שיכולות להיות לכל דבר, ולכן חושבים שדבר מסוים מוכח, אך האמת שאינו
נכון כלל, וכמו שאמר לו ר"י³².

דוגמאות נוספות יש מענייננו. ראה התכלת (עמ' 415) מכתב מהגרי"ה הרצוג
ליהודי: "אחור שהביא קודם לכן ממדענים שבצורת הצביעה שנוהגים בראדיון
אין הצבע יוצא מהחלזון, אלא מחומרים אחרים. כ' שראה "נתברר איפוא
שהמומחים המדעיים הנ"ל, אע"פ
שהביעו החלטתם השלילית בבטחה של
ודאות, לא דברו מן הנסיון אלא מותך
השערה בלבד ושהחוש מכחישם. תופעה
מעניינת היא זו! ומכאן יקיש וידון הקורא
המשכיל על כמה וכמה דברים מיוצא בזה.
תן להכם וגו'". ע"כ מכתבו. (אמנם עדיין שלל
את שיטת הראדיון מכח קושיות אחרות)³³.

וראה עוד בספר התכלת (עמ' 259) שכ'
שעד לפני מס' שנים הייתה מקובלת
קביעתו של אולברייט, שהמתקנים
שחשף שימשו לצביעה, כיום נתקבלה
דעתו של דאלמן שהיה היחיד שחלק
עליו וסבר שהם מתקנים לדריכת זיתים.
וזו דרכם כסל' למז, ולנו אין מכשול³⁴.

גון התכלת

ז) בעיה נוספת בחידוש מצות התכלת
היא לידע הגוון שבו צריך לצבוע התכלת,
גם אחר שנשווהו לקלא אילן, כיון שגם
מקלא אילן אפשר לצבוע הרבה גוונים
שונים בתכלית³⁵. (עי' תמונת התכלת). וודאי

שאין כולם כשרים, דאזתם שהם כמעט לבנים ודאי שאינם קרויים תכלת³⁶.
וא"כ עליו לדעת איזה גוונים כשרים ואלו לא, וזאת א"א לדעת אלא איש מפי
איש. וכ"כ בשו"ת בשמים ראש³⁷ (פ"ר מה) וז"ל: "וכבר כתבתי שא"א להשוות
עין הצבע ע"פ האמור בספר עד תכלית. והנך רואה שאמר תכלת דומה לים
וים דומה לרקיע ורקיע לכסא. ועל כרחך שאין הראשון דומה לשלישי, והוא
כהה מן הים, והים נגד הרקיע והרקיע נגד הכסא". עכ"ל.

וז"ל הרמב"ם בפיה"מ (ריש פ' התכלת, ע"פ תרגום הרב קאפח)³⁸ "ואינו אצלנו היום לפי
שאין אנו יודעים צביעתו, שאין כל גוון תכול בצמר נקרא תכלת, אלא תכלות
מסוימת שאינה אפשרית היום". משמע שמלבד שצריך חלזון, צריך גם חוזה
מסוים של תכלות. ואף שכ' בשו"ת הרדב"ז (ח"ה א"ף תכא) להוכיח ממו"ש
הרמב"ם (ה"ה) דאף אם דחה הצבע בבדיקה הראשונה, כשר אם עמד בבדיקה

³² ולפ"ז אתי שפיר מש"כ הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות (ח"א סי' ב) גבי המורקס שהרב
השואל טען שהרי המדענים טוענים שהוא ודאי החלזון, וגם אם הם טוענים איננו מפסידים
בזה. וענהו הגריש"א דכבר היה לעולמים שא' מגדולי האדמו"רים טען שמצא בודאות,
ואח"כ ביטלו דבריו מכל וכל, ואיננו יודעים אי אחר כמה שנים לא יבטלו גם זה. ולכאן מה
בך, הרי המדענים עכשיו מביאים ראיות ונייזל אחרי ראיותיהם. אלא שכל ראיותיהם הבל,
וכמו שביארנו שלא בודקים כל הסברות והאפשרויות ולכן ודאי להם דבר מסוים. ולכן לא
החשיבו הגרי"ש אפילו לספק, שיהא ראוי לבדוק טענותיהם, כיון שמסתמא אין בהם ממש.
[שוב ראיתי להגרי"א וויס בשו"ת מנחת אשר ח"ב (סימנים ב-ה) שג"כ כ' כן שכל דבריהם
הם רק בגד השערה ולא נכנסים לכלל ספק. ושמחתי שכוונתי לדעתו בהרהר מדברי. ע"ש].
ובפרסומיהם מביאים ראיה שאין חשש להטיל תכלת מספק, מדברי החזו"א שאמר על
התכלת וראדיון, "דהלא אין חשש בדבר ואי היה צל צילו של ספק, ודאי לא היו גדולי הדור
נמנעים מזה". ולו שמים על ליב דו ראה גדולה נגדם, דאם היה צד כלהו כדבריהם לא
היו מועלמים מזה גדולי ישראל.

³³ ובפרסומים מסוימים מביאים רק את דבריו הראשונים שאין הצבע מהחלזון, אלא
מהסמנים שאותו, ו"שוכחים" את מכתבו השני שהתברר שהצבע אכן מהחלזון (גם
כשמזכירים להם אותו, עי' קובץ אור ישראל מאנסי גליון עז עמ' שמה אות ד). הלא דבר
הוא!

³⁴ וע"ע בירחון האוצר גליון 11 (עמ' ער והלא'), שהארץ בטוטו"ד ביחס לדברי ההיסטוריונים
והארכיאולוגים בזה.

³⁵ ביאור הענין: בצבע הכחול יש גוונים רבים, והם תלויים בב' דברים, האחד חוזק הצבע,
כלומר כמה הוא מרוכז וככל שיתנו יותר חומר צובע במים יהא יותר חזק. והשני גוון הצבע
עצמו, דרך משל אם יערבו בכחול נקי כמה מונטה מאד של סגול. עדיין יחשיבוהו ב"א
כחול, אמנם כמה שיערבו בו יותר מצבע אחר יתרחק יותר מלהקרות כחול. ואנו צריכים לידע
משני הבחינות מהו הצבע הנצרך לתכלת של תורה. והזיהוי ע"פ האינדיקו מועיל לחלוקה
השניה אך לא לראשונה.

השניה. דייש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כ"כ. עכ"ד. אין
זה אומר שכל חוזק כשר, אלא שיש כמה גוונים כשרים ולא רק אחד. וכן
משמע שם קצת שכ' "ולפיכך מהבדיקה הא' ירד משחרותו ועמד על הגוון
הנמוך וכו'". משמע שהוא הנמוך ביותר ופחות הימנו פסול. וע"ע לר' דוד
עראמה ע"ד הרמב"ם שם שחולק על הרדב"ז.

ספק תכלת

ח) במה שטוענים שאפי' אם הוא רק ספק, הרי הוא ספק דאור ולחומרא. כבר
האריכו בזה האחרונים כתשובה לר' האדמו"ר מראדיון. אמנם היום י"ל עוד

סברא דלא שייך שייך ספק דאור דהא איכא ב'
אסכולות (לפחות) הטוענות שהם מצאו את
החלזון האמיתי, זה אומר אני מצאתיה וזה
אומר אני מצאתיה, וא"כ לא שייך לומר
שמשפך נטיל תכלת, דהא לא ידעין איזה
מהם להטיל מספק. [ומה שטוענים כל
העת דהדין של ראדיון כבר הוכח שאינו
מוציא צבע אלא כחול פרוסי. הבאנו לעיל
ד' הרב הרצוג שהוא הביא טענה זו, ואחרי
כמה שנים כ' דהוכח לו בבירור שאינה
נכונה. ע"ש³⁹.] ונשאר דשניהם נפרכו
באותה טענה, שאינם מותאמים לכל
סימני חז"ל. ומאי אולמיה האי מהאי.
וכעין שטען בשו"ת ישועות מלכו והביאו
הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות, דייש מוח'
בין הר"מ לרש"י אי יש להוסיף סממנים
ומי יכריע ביניהם⁴⁰, וא"כ לא שייך לחייב
משום ספק דאור דאינו יודעים למי
לשמוע, וא"א לקיים שניהם.

ועי' להתפא"י (הקד' לסדר מועד, בגד כחוש)
שסובר שגם בציצית א"צ חלזון דוקא

לתכלת, וכ' דאפילו הכי אין נוהגין תכלת בציצית, מדאין אנו בקיאים באותן
סממנים שהזכיר הש"ס שבידקו בהן, והרי מחולקין רש"י והרמב"ם
בפירושם, לפיכך מדאין התכלת מעכב, ואיכא חשש שעטנא בטלו בימי
הגאונים התכלת לגמרי. עכ"ת⁴¹. וטעם זה שייך גם היום.

עוד כ' שם שיש מוח' מהו החלזון דלרש"י (פנהדיון צא). הוא תולעת שבים,
ולרמב"ם הוא דג, ולערוך הוא בריה עם נתיק⁴². [הרי לנו כמה וכמה ספקות
אם הוא התכלת, וכבר בב' ספקות אין חיוב, דס"ס אפי' בדאור פטור].

ונסיים בציטוט מדברי הערוך השלחן (פ"ט ט סק"ב): ודע שזה שנים ספורות
שאחד התפאר שמצא החלזון ועשה ממנו תכלת והמשיך אחריו איזה אנשים,
אך לא היה לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל, "ונתבטל הדבר עד כי יבא
גואל צדק במהרה בימינו אמן".

³⁶ ויש ב' גוונים עיקריים המסופקים, כעין הרקיע בצהרים, תכלת בלשון ימינו. וכעין הרקיע
בערב, הקרוי בלשוננו כחול, וכך עושים את פתילי הציצית כיום. ולכאן תלוי במח' הראשונים,
הה"מ כ' דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע'. משמע כחול בהיר. [אמנם
המהר"י קורקוס (פ"ח ה"ג מהל' כלי המקדש) משמע שהוא מעורב קצת באדום וז"ל 'והוא
החשוב במינו נוסה לאדמומית יותר מסתם כחול, וזה ידוע לבקאים בו. וכד' החו"י ועוד,
הוא קצת סגול, ואכמ"ל]. ורש"י ס"פ ציצית כ' דומה לרקיע המשחרר לעת ערב'. הרי שהוא
כהה. ואכמ"ל.

³⁷ ואף שחלק מהתשובות מזיפות ואינם מהרא"ש, זיל בתר טעמא. ומה"ט לא הבאתי
תחילת התשובה שמוכח ממנה כמה פעמים שהמורקס אינו החלזון האמיתי, כיוון שאינם
דברים המוכחים מסברא, והייחוס לרא"ש מפוקפק. [שו"ר למון הגר"ע יוסף זצ"ל (בכה"ח
י"ד קי"ח ס"ק א) שצייץ לבשמים ראש הנ"ל בענין התכלת].

³⁸ ובשאר תרגומים ג"כ משמע קצת כן, אך אינו ברור כ"כ כבתרגום הר"י קאפח. אמנם עי'
להגרי"ה הרצוג (עמ' 430) שכ' שדקדק עם הגר"צ עוזיאל במקור בערבית, והעלו שכוונת
הר"מ רק על החומר הצובע שנעלם מאתנו, ולא על הגוון. ולא כד' הרב קאפח. אמנם הסברא
עדיין קיימת שודאי לא כל הגוונים כשרים.

³⁹ וע"ע התכלת (עמ' 184) מכתב נוסף ממנו כשש שנים אח"כ.

⁴⁰ ומה שכתבו דבמורקס מתקיים שניהם, כיון דהסמנים לא מוסיפים צבע. אינו נכון, דהרי
ל' הרמב"ם "כדרך הצבעים עושים", והיינו ג"כ לא מוסיף צבע, דא"כ היה לו לפרש איזה
צבע. ובכ"ז כ' הישועות מלכו דא"א לקיים שניהם. ועוד, דרש"י כ' דשוין רק הצמר
בסמנים בלא דם החלזון, ובמורקס שוין גם את דם החלזון עם הצמר בסמנים. [והרמב"ם
ע' דגם עושים כרש"י שנותנים הצמר באהלא וכי"ב כדי שיקלוט הצבע, ושוב אח"כ נותנים
עם הדם עוד סמנים], במורקס שוין גם את דם החלזון עם הצמר בסמנים.

⁴¹ ועי' לרבוני בחיי (ריש תרומה) שכ' דלא היה שם בבגדי כהונה, כיון שהוא מדבר טמא,
ותולעת שני לא יוצא מגוף התולעת. ע"כ. ולכאן לפ"ז א"א שהוא המורקס. [גם לכאן חולק
על רש"י שכ' שהוא תולעת].